

Фадєєва Катерина Володимирівна,
доктор мистецтвознавства, доцент кафедри
загального та спеціалізованого фортепіано
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського

Шамасєва Кіра Іванівна,
доктор мистецтвознавства, професор кафедри
загального та спеціалізованого фортепіано
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського

З ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ФОРТЕПІАНО НМАУ ім. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО

За матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади, Державного архіву м. Києва, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв, архіву НМАУ ім. П. І. Чайковського автори вводять до наукового обігу значний масив архівних документів, на основі яких простежено та описано історію кафедри загального та спеціалізованого фортепіано у різних аспектах її діяльності.

Ключові слова: загальне фортепіано, "обов'язкове" фортепіано, спеціалізоване фортепіано, виконавство, концертмейстер, композиція, наукова та педагогічна діяльність.

For the first time, the history and various activities of the general and specialized piano department has been written based on the materials from the Central State Archives of the supreme governmental institutions, Kyiv State Archives, Central State Archives-Museum of Literature and Arts and Archives of the Tchaikovsky National Academy of Music.

Key words: general piano, "compulsory" piano, specialized piano, performance, concertmaster, composition, scientific and pedagogical activities.

У навчальних програмах музичних закладів усіх рівнів (від початкових до вищих) є предмет загального фортепіано – для учнів усіх спеціальностей, крім піаністів. Мета курсу – через заохочення учня до гри на фортепіано, як інструмента універсальних можливостей, виховувати музиканта, його слухову сферу, смак, загальну музичну культуру. У консерваторії на певному етапі відбулося уточнення у назві кафедри – кафедра загального (курс фортепіано для студентів-оркестрантів та вокалістів) та спеціалізованого (для музикознавців, композиторів, диригентів) фортепіано.

Процес становлення кафедри загального фортепіано Київської консерваторії починався від класів "обов'язкового фортепіано" (фортепіано для не піаністів) як одного з "обов'язкових предметів" (поряд з теорією музики, сольфеджіо тощо). Ці предмети було перенесено до навчальної програми щойно відкритої консерваторії з програми реорганізованого музичного училища при Київському

відділенні Імператорського Російського Музичного Товариства (ІРМТ), де клас обов'язкового фортепіано функціонував протягом усієї його історії.

Про ставлення до класу обов'язкового фортепіано, як фактора обов'язкової підготовки учнів, яку мав забезпечити педагогічний склад, свідчить переписка керівництва ІРМТ з дирекцією Київського відділення. У листі від 08.05.1914 з Петербурга до Києва, в якому було викладено вимоги до викладання деяких предметів, зокрема, наголошувалося: "Класи обов'язкового фортепіано треба доручати піаністам-спеціалістам. Доручення цих класів не піаністам може бути лише тимчасовим винятком за неодмінної умови, щоб викладання відбувалося під наглядом піаніста-спеціаліста. Бажано виділити клас історії музики, враховуючи важливість цієї кафедри, яка вимагає освіченого музиканта-лектора, здатного музично ілюструвати своє слово" [4].

На цей лист Художня Рада консерваторії відповіла наступним рішенням: "В інтересах відкриття педагогічного класу доручити учням вищих курсів тимчасово викладати обов'язкове фортепіано протягом певного часу, щоб піаністи, які закінчують курс, були достатньо підготовлені як викладачі, що своєї черги відповідає вимогам § 1 Уставу консерваторії. Зарахованим до заснованого педагогічного класу буде доручено викладання обов'язкового фортепіано протягом двох років під наглядом викладачів піаністів-спеціалістів. У подальшому учні обов'язкового класу переводяться для закінчення предмета до класу педагога обов'язкового предмета. Цей клас доручити професору С.О. Дуді, який закінчив фортепіанний клас у Празі, і як тимчасовий захід – професорам (не спеціалістам) О.В. Хіміченку і Ф.В. фон Мулерту, але під наглядом професорів-спеціалістів. Між ними розподілити учнів після заповнення педагогічного класу. Щодо класу історії музики доручено професорові Хіміченку музично ілюструвати читані ним курси історії музики" [1]. До цього додамо відомості, що О.В. Хіміченко (флейтист, закінчив Московську консерваторію) викладав обов'язкове фортепіано в музичному училищі протягом 33 років, а Ф. В. фон Мулерт (віолончеліст, вихованець Петербурзької консерваторії) – 27 років [19].

Про реальність "нагляду" професорів-піаністів свідчить матеріал про проведення іспитів з класу обов'язкового фортепіано 6–7 березня 1917 р. Так на іспитах класів викладачів обов'язкового фортепіано по черзі головували старший викладач А.К. Добкевич, директор училища Р.М. Глієр, професор Г.М. Беклемішев. Членами екзаменаційних комісій були викладачі І.А. Турчинський та О.Л. Тринітатська, професор Г.К. Ходоровський і викладач С.В. Тарновський, професор А.М. Штосс-Петрова і викладач С.Й. Короткевич. Учні пед. класу звітували про свою роботу перед Р.М. Глієром, професорами В.В. Пухальським і М.П. Домбровським [21]. Усі екзаменатори вели класи спеціального фортепіано і залучення їх і самого директора до перевірки успішності з обов'язкового фортепіано підіймає цей предмет до рівня першорядних складових у вихованні музиканта-професіонала.

Тимчасову необхідність звернення до професорів-непіаністів було згодом подолано. У списку викладачів за лютий 1921 р. викладачами обов'язкового фортепіано значаться Л. Я. Косяченко, М. К. Лесневич-Носова, та Н. М. Огієвська [23].

На іспитах класу обов'язкового фортепіано 9 травня 1921 р. головували професори Г.Г. Нейгауз (тричі) і Г.М. Беклемішев (клас М.К. Лесневич-Носової). До складу Комісії входили викладачі класу спеціального фортепіано. До екзаменаційних програм, крім етюдів (Черні, Дювернуа, Беренс, Келлер тощо), були включені сонатини Кулау, Дюссека, Фантазія та Соната C-dur Моцарта, друга частина 20-ї сонати Бетховена, Сольфеджіо Баха, п'єси Чайковського ("Подс-нежник"), Глієра ("Пастораль"), Шумана ("Перша втрата"), Шопена (Вальс) [2].

Екзаменаційні вимоги свідчать про те, що клас обов'язкового фортепіано переслідував дві мети – навчання піаністичних навичок і виховання творчих якостей, що формують музиканта незалежно від обраної спеціальності. Доповнений новим змістом, новими програмами, новою музикою, такий підхід до предмету обов'язкового фортепіано, закладений у ті далекі часи, залишається незмінним і нині. Кінцевою для курсу є мета – через поєднання художнього, загальноестетичного і технічного (піаністичного) розвитку студента сформувати музиканта-професіонала.

У 1922 р. в консерваторії йшла інтенсивна робота з пошуку шляхів "реорганізації відповідно до сучасних вимог життя і державного будівництва вищої школи" [20]. Свого часу одним із "ініціаторів реорганізації консерваторії був відомий теоретик, професор Б.Л. Яворський" [3, арк. 10]. Активним реформатором системи навчального процесу виступав представник молоді генерації – викладач Г.М. Коган. Так склалося, що всі вони за своїм фахом були пов'язані з фортепіано і тому вміння музиканта-професіонала грати на цьому інструменті оцінювали професійно і різнобічно.

Для обов'язкового фортепіано знайшлося місце у навчальних проектах Київської консерваторії у 1922 р. "Зовсім змінено клас обов'язкового фортепіано: замість отримання віртуозних навичок і прийомів гри (постановка рук, пальців, заучування гам, екзерсисів, етюдів, п'єс) – отримання вміння користуватися фортепіано як інструментом для безпосередніх практичних цілей – імпровізації, ознайомлення з музичним твором, акомпанування тощо" [3, арк. 4 зв.].

Реорганізована консерваторія ділилася на навчальні заклади трьох ступенів: музпрофшколу (учні віком до 15 років), технікум (вважався вищим навчальним закладом) і музичний відділ Інституту ім. М.В. Лисенка. У навчальних планах першого ступеня на трьох курсах був предмет "Володіння фортепіано (для непіаністів). По спеціальних класах по 2 години". "Практикум гри на спеціальному інструменті – фортепіано" на той час вели викладачі М.Я. Гозенпуд, Н.М. Гольденберг, М.М. Грінберг, Р.І. Зарицька, Р.Б. Кругла, К.М. Михайлов, С.М. Ніронштейн, Н.С. Сигал, О.Н. Тихвінська, О.А. Тринітатська, С.А. Хаскеліс-Коган, А.А. Янкелевич. За документом можна припустити, що названі фахівці доклали зусиль у піаністичному та музичному вихованні не піаністів. У навчальних планах оркестрового і вокального факультетів технікуму (ВИШу) на всіх трьох курсах значилося "володіння фортепіано" і були названі викладачі – Л.Я. Косяченко, А.Д. Логовінський, Л.М. Огієвська, І.І. Тамаров. Усі вони (крім Л.Я. Косяченко) – вихованки Петербурзької консерваторії, нещодавно закінчили фортепіанний факультет Київської консерваторії. Вимоги до вступу на диригент-

ський та інструкторсько-педагогічний факультети третього ступеню навчального закладу передбачали "володіння фортепіано" (в обсязі другого ступеня) [3].

Патріархом кафедри загального фортепіано можна назвати Надію Миколаївну Огієвську. У 1917 р. вона закінчила фортепіанний факультет Київської консерваторії по класу професора В.В. Пухальського зі званням "вільного художника" і вже у педагогічному класі обрала майбутню спеціалізацію. З 1920 до 1960 року (з невеликою перервою у воєнні роки) викладала у Київській консерваторії загальне фортепіано. 1939 року була затверджена у званні доцента кафедри "фортепіано (оркестровий і вокальний факультет)". У 1939–40 рр. керувала відділом загального фортепіано. 40-річна праця викладачем загального фортепіано у перше півстоліття закладу – унікальний приклад. Більшість педагогів з цього предмета працювала за сумісництвом, або ж недовгий термін. Довготривалий педагогічний стаж засвідчує вірність обраній спеціалізації. Н. Огієвська розуміла специфіку викладання фортепіано для не піаністів у вищому навчальному закладі. Для заохочування оркестрантів до фортепіанної гри вона робила переклади дворучних творів Шуберта на чотириручні, уперше в історії кафедри розробляла методику "навчання дорослих гри на фортепіано". Протягом десяти років була головою предметної комісії в музичному училищі [14].

1924 року в музтехнікумі (Київська консерваторія) відкрився клас народних інструментів, що став фундаментом створеної 1938 року кафедри. Факультетська рада викладачів уклала "розподіл годин у класах" (своєрідний навчальний план), до якого було внесено заняття на інструментах (мандоліна, гітара, балалайка, домра), ансамбль (викладач В. М. Дембський), теорія музики (викладач О. В. Хіміченко) та фортепіано (викладач Г. Л. Оберман). З "володіння фортепіано" перший рік навчання передбачав "знайомство з музикою по фортепіанним музичним ілюстраціям. Для переходу на другий курс вміння виконувати легкі п'єси як то "Альбом для юнацтва" Шумана" [5].

У списку викладачів за 1925–26 навчальний рік в Інституті ім. М.В. Лисенка значилися керівники "великих" та "малих практикумів фортепіанної гри". Документальної розшифровки змісту курсів не знайдено. Напевно, за цими назвами стояли "спеціальне" і "обов'язкове" фортепіано. Тоді до переліку викладачів обов'язкового фортепіано ("малого практикуму") можна зарахувати Буланже, Вольську, Мізецьку, Смірнову, Шепелевську. Декілька викладачів приписано до "практикуму фортепіанної гри" без уточнення. Вірогідно, вони викладали і спеціальне, і обов'язкове фортепіано: Гозенпуд, Регаме, Сімхович, Хереско, Фролов, Швецова, Шепелевський [22].

Такий принцип розподілу педагогів для ведення курсу фортепіано для не піаністів практикувався довгі роки. Оркестрантів та вокалістів навчала певна група вчителів. З музикознавцями, композиторами, диригентами працювали педагоги спеціального фортепіано.

Викладання курсу фортепіано відбувається за існуючими програмами й академічними вимогами. Жоден предмет академічного курсу не є настільки залежним від індивідуальної підготовки, здібності учнів, завдань, як ті, що стоять перед предметом "загальне фортепіано". Розбіжності можливостей і, подекуди, бажаних і очікуваних результатів характерні не лише для тих хто проходить

курс загального або спеціалізованого фортепіано, але і для студентів різних груп оркестрового факультету, вокального факультету, часто – представників однієї спеціалізації. Усе це вимагає в багатьох випадках індивідуального творчого ставлення до студента і призводить до різних за масштабами та спрямованістю результатів. До того ж мету курсу загального та спеціалізованого фортепіано, означену в усіх існуючих програмах, як виховання музиканта певної спеціальності, збагачення музичних знань, розширення музичної культури, педагогіки кафедри реалізують у своїх класах кожного разу індивідуально і за власним баченням. Академічні результати роботи кафедри виглядають тому багатобарвними.

За виявленими документами (нагадаймо, що довоєнні архіви консерваторії майже не зберігалися) у 1946 р. (5 березня) з'явилася міжфакультетська фортепіанна комісія, через півроку (14 вересня) – кафедра загального фортепіано і було затверджено її склад [6]. До кафедри увійшли: доценти Ю.І. Толпін (до 1978), Є.В. Фрейнкіна (до 1952), Н.М. Огієвська (до 1960), Є.Л. Гольденберг (до 1952), викладачі В.В. Розенштейн (до 1949), І.Я. Беркович (до 1970), П.М. Ставинська (до 1960), Л.С. Поляк (до 1949), О.В. Пилипенко (до 1957), М.Л. Воскобойник (до 1959), Л.М. Мільман (до 1973), Р.А. Шляхова (до 1964), А.Г. Орешкевич, (до 1949), І.Л. Лещенко (до 1948) і Н.А. Козіненко (до 1958), А.Г. Педченко (до 1999). У 1959 р. кафедра отримала назву загального та спеціалізованого фортепіано.

У 1958–1972 роки на кафедрі курс спеціалізованого фортепіано проходили студенти музикально-педагогічного факультету.

Наведений склад (1946) дозволяє говорити про певний розподіл викладачів – тих, хто працював з музикознавцями, композиторами, диригентами (усі доценти, крім вірної оркестрантам і вокалістам Н.М. Огієвської, та І.Я. Беркович) і педагогів оркестрантів та вокалістів. Поступово цей принцип навантаження викладачів було змінено, і класи стали складатися зі студентів різних факультетів.

Необхідність наближення курсу фортепіано до фахової специфіки навчання студентів, не тільки різних факультетів, але і різних оркестрових спеціальностей, звідси – пошуки різних методик і підходів до курсу фортепіано спричинили у 80 ті роки утворення на кафедрі секцій, що спрямовують навчальний процес різних за фахом груп студентів.

Створення кафедри як самостійного вузівського підрозділу зі своїми академічними програмами, специфічними завданнями зумовило організацію педагогічної та методично-творчої роботи колективу.

Саме в цей бік були спрямовані зусилля першого завідуючого кафедрою Юхима Ісаковича Толпіна (до 1977), який прийшов до керівництва кафедрою, маючи чималий професійний, педагогічний, організаційний досвід. Після закінчення Київського музтехнікуму (ВНЗ), музично-театрального інституту ім. Лисенка та аспірантури при Київській консерваторії Ю. Толпін працював викладачем фортепіано у різних навчальних закладах Києва (у т.ч. в консерваторії з 1934 р.), Свердловська (1942–1944, директор музучилища); упорядкував збірник фортепіанних етюдів (1940), отримав звання доцента кафедри загального

фортепіано (1943). Працюючи зі студентами спеціалізованого фортепіано, Ю.І. Толпін використовував великий репертуар, дотримувався індивідуального підходу. У класі звучали твори Чайковського, Рахманінова, Бетховена, Шопена, Ліста, Сильванського, Шамо, Прокоф'єва. У науково-методичній сфері Юхим Ісакович збирав і редагував педагогічний репертуар, віддаючи перевагу українській музиці. Ним було відредаговано багато творів української класики – Я. Степового (у т.ч. вперше було видано Сонату, Фантазію, два рондо тощо), М. Лисенка, Д. Бортнянського, П.П. і В.П. Сокальських ("Мистецтво", 1950, 1951). Враховуючи специфіку своєї роботи, Ю.І. Толпін підготував "Збірники творів для курсу загального фортепіано" і "Хрестоматію по читанню з листа для класів загального фортепіано". Рецензент К.М. Михайлов відзначив, що "вона стане базою роботи по читанню з листа, що є однією з основних методик в класі загального фортепіано" [16]. У роботі з підбору та редагування посібників співавторами Толпіна ставали його колеги по кафедрі – І.Я. Беркович, Н.М. Огієвська, О.В. Пилипенко. Увесь період керівництва кафедрою Юхим Ісакович усіяко підтримував виконавську роботу викладачів і сам був активним учасником кафедральних концертів в Малому залі Будинку вчителя, в музеї В.С. Косенка, в музичних школах міста, виступаючи як соліст і в фортепіанному дуєті з П.В. Батюшковим.

Толпін зумів об'єднати великий колектив, забезпечити спокійну творчу атмосферу. Кафедра виявляла себе різнобічно. Педагогами було захищено дві кандидатські дисертації (З.М. Йовенко, К.І. Шамаєва). Методична робота проводилася в напрямку розширення педагогічного репертуару, удосконалення програм – через ознайомлення з новою музичною літературою шляхом виконання творів з методичними порадами на засіданнях кафедри, обговорення науково-методичних новинок, проводилася активна виконавська робота.

З 1979 р. протягом 22 років кафедру очолювала кандидат мистецтвознавства, професор Зоя Миколаївна Йовенко; у 2000–2005 роках кафедрою керував заслужений діяч мистецтв України, професор Валентин Опанасович Шерстюк, у 2005–2011 роках – заслужений артист України, професор кафедри Олександр Петрович Лисоконь. З вересня 2011 року на чолі кафедри стоїть Заслужений діяч мистецтв України, професор Наїда Парпачівна Магомедбекова.

Відбувався постійний процес оновлення колективу: йшли на пенсію ветерани, кафедру поповнювали нові викладачі. Більшість з них на все життя єднала себе з загальним фортепіано, але у різні роки на кафедрі працювали музиканти, які згодом стали центральними фігурами інших консерваторських кафедр: З.Ю. Ліхтман (1951–1955), Г.І. Паторжинська (1950–1962), О.Г. Холодна (1952–1955), І.С. Царевич (1956–1966), Г.В. Курковський (1959–1961), Б.О. Міліч (1959–1961), А.К. Рощина (1959–1961), Н.М. Вітте (1959–1961), Ж.І. Аністратенко-Хурсіна (1965–1980), В.Д. Тимофєєв (1978–1983), О.С. Ткач (1965–1968), Т.О. Рощина (1986–1995), В.О. Козлов (1979–1983), Г.В. Булибенко (1979–1980), Л.О. Кас'яненко (1980–1983), С.М. Шабалтіна (1980–2000), Н.А. Магнушевська-Сотнійчук (1982–1984), Г.М. Поляк (1986–1991), Л.О. Гуменюк (1986–2001). Для деякого з названих ця робота була тимчасовим епізодом, але в анналах кафедри вони присутні.

На початку 1960 х років розпочався (і триває донині) процес поповнення кафедри піаністами з досвідом концертмейстерської роботи (у т.ч. з консерваторськими викладачами різних спеціальностей). Л.Ю. Головка, В.М. Педерій, Ю.К. Федякіна, Н.Г. Холодна значно збагатили творчий потенціал колективу.

Досвід роботи кафедр поповнювали концертмейстери, які визначали специфіку роботи в курсі загального та спеціалізованого фортепіано. Окрасою кафедри були дві видатні піаністки – концертмейстери-ансамблістки Людмила Борисівна Добровольська (1982–1999) та Наталя Володимирівна Деринівська (1984–1990). Обидві прийшли на кафедру з унікальним досвідом творчої співпраці з видатними музикантами сучасності, з якими вони розділяли як творчі досягнення і заслужене визнання, так і тяжкий шлях до звершень. Їх натхнення, талант, досвід, недовгий, на жаль, період роботи на кафедрі збагатили і колег, і вихованців.

Л.Б. Добровольська була справжньою наставницею творчої молоді. У творчій співпраці з нею 65 студентів та молодих музикантів стали лауреатами та дипломантами міжнародних та українських конкурсів. У партнерстві з Л. Добровольською тричі на міжнародних конкурсах отримав звання лауреата співак В. Гришко. Добровольську запрошували концертмейстером для зарубіжних виконавців на міжнародні конкурси (Москва, Мюнхен, Відень). На всіх змаганнях Л.Б. Добровольська отримувала дипломи за кращий акомпанемент, спеціальні призи "Кращий концертмейстер конкурсу"; вона увійшла в енциклопедію лауреатів Всесоюзних конкурсів, зіграла понад тисячу концертів, у т.ч. концерт для 16 президентів країн СНД (Алма-Ата, 1992). У величезному репертуарі Л. Добровольської – перше виконання творів сучасних українських композиторів Л. Дичко, Ю. Іщенко, Л. Колодуба, І. Карабиця. Зроблено численні фондові записи. Була висунута на звання "Заслужений артист України" [12].

Зоряний шлях пройшла Н.В. Деринівська (Марущенко-Мещеріна). В її арсеналі – співпраця з видатними виконавцями О. Пархоменко, Б. Которовичем, О. Кривою, численні нагороди за успішне проведення міжнародних, всесоюзних, республіканських конкурсів з багатьма скрипалями, звання лауреата міжнародного конкурсу піаністів у Гельсінкі, гастролі у багатьох країнах зарубіжжя, безмежний репертуар і численні фондові записи [11].

Зараз на кафедрі працюють викладачі, які починали роботу у Музичній Академії (консерваторії) у статусі концертмейстера – Л.І. Каравацька, Т.А. Омельченко, А.А. Смаричевська, І.В. Шестеренко, Н.О. Лукашенко, Н.П. Магомедбекова, Л.М. Краснікова, С.П. Ляшенко, Л.П. Пруднікова, С.П. Глух, Т.В. Корольова, І.І. Німченко, О.П. Лисоконь, О.М. Солонецька, Т.Ю. Юшко, М.Ю. Северинова, О.О. Опанасенко.

Період 1950–1970 х років позначений поповненням колективу кафедри тогочасними випускниками Київської консерваторії: Жанна Іванівна Аністратенко-Хурсіна (працювала до 1980), Олена Борисівна Бояндіна (до 1982), Юлія Костянтинівна Федякіна (до 1994), Зоя Миколаївна Йовенко, Марина Вікторівна Мажуга (до 2007), Наталя Олександрівна Маркевич, Велія Георгіївна Колиженко (до 1991), Ольга Всеволодівна Зайцева-Лисенко, Стефа Іванівна Легур (до 1973), Ніна Олексіївна Шевченко (до 1984), Людмила Юхимівна Головка

(до 2006), Жанна Юхимівна Колодуб, Кіра Іванівна Шамаєва, Тетяна Володимирівна Шаняєва (до 1983). На кафедрі з'явилися вихованці Московської консерваторії Наталя Григорівна Холодна (до 1986) та Микола Йосипович Сильванський (до 1985), Харківського інституту мистецтв – Євген Валерійович Богородський (до 1995) та Світлана Борисівна Зандрок (до 2012), Горьківської – Павло Васильович Батюшков (до 2005) та Одеської – Олена Олександрівна Барченкова (до 1979) консерваторій; Є.В. Богородський до приходу на кафедру загального фортепіано вів клас спеціального фортепіано у Київській (1952–1953, 1961–1968) та Кишинівській (1957–1961) консерваторіях.

У 1980–1990-ті колектив оновлювався випускниками Київської консерваторії, з яких майже усі мали певний досвід педагогічної та концертмейстерської роботи: С.П. Глух, Ю.П. Глущенко, О.В. Тюріна, Л.П. Пруднікова, Л.Б. Добровольська, Н.В. Деринівська, Т.А. Омельченко, С.П. Ляшенко, Н.О. Лукашенко, І.І. Гусєв, Л.І. Краснікова, Т.В. Степанова (до 1990 – Яралянц), В.М. Корольова, Л.І. Каравацька, Т.Ю. Юшко, О.М. Солонецька, І.В. Шестеренко. У 80-ті роки вагомий внесок зробила московська піаністична школа: лави кафедри поповнили випускниці Московської консерваторії Н.П. Магомедбекова та З.С. Меднікова, вихованка інституту ім. Гнесіних С.М. Шабалтіна. Тривалий стаж роботи (1968–1983) на спеціальних кафедрах вищих навчальних закладів (Киргизький інститут мистецтв, Уральська консерваторія, Харківський інститут мистецтв) мала З.С. Меднікова; О.В. Тюріна викладала спеціальне фортепіано у Далекосхідному інституті мистецтв (1975–1982).

Напрями роботи кафедри позначені багатовекторністю – це наукова, методико-педагогічна, виконавська, композиторська, просвітницька та інші види діяльності.

Безпосередніми свідченнями педагогічних досягнень викладачів стають концертні виступи та творчі досягнення їх вихованців у царині виконавства саме на фортепіано. Академічні концерти студентів загального фортепіано проводяться від часів виникнення кафедри. З організаційної сторони ці покази пройшли шлях від випадково, хаотично зібраних номерів до тематичних, концептуально підібраних демонстрацій студентських досягнень, які виходять за межі академічних завдань і стають важливим фактором загально-естетичного виховання. Розповсюдженими стали тематичні концерти, присвячені окремим композиторам, школам, епохам, жанрам. Концерти проводяться по секціях або студентами одного класу. Так свого часу відбулися концерти за темою "24 прелюдії і фуги І.С. Баха. I том ХТК" (1980, секція ІТФ), "Французькі композитори" (ІТФ та композитори), "Камерна соната" (секція струнних інструментів), "М.В. Лисенко" (клас О.В. Лисенко), "Музичний світ Т. Шевченка", "Б.М. Лятошинський та його школа" (клас К.І. Шамаєвої), "Музика студентів та випускників класу Ю.Я. Іщенко" (клас З.С. Меднікової), "Вихованці та сучасні композитори НМАУ" (клас Ж.Ю. Колодуб). На диригентсько-хоровому факультеті систематично організуються концерти "Ансамблі та акомпанементи". З відкритою тематикою проходять концерти духової секції, їх виховним стимулом стає власне факт виступу перед колегами-студентами. Унікальним за своїм задумом і вирішенням стали концерти вокальної секції, на яких студенти різного рівня підготовки і можливостей знаходять місце в тема-

тичній програмі – одні як акомпаніатори, інші як співаки, читці віршів, танцюристи. Тим самим у колективному дійстві вони виховуються як музиканти і артисти. Тематика концертів – різноманітна: "Схід – Захід. Слухаємо один одного", "Танцювальні ритми у вокальній музиці", "Поети Срібного віку у романсах та піснях"). Окремі концерти присвячуються музичним школам країн Євросоюзу ("Італія", "Франція", "Німеччина. Австрія"). Відбуваються концерти класів – виступи студентів різного рівня підготовки, які навчаються в одного педагога. Окреме місце посідають сольні концерти вихованців курсу спеціалізованого фортепіано (рівень концертних програм відповідає вимогам спеціальних класів). Таким чином, у вихованців кафедри загального та спеціалізованого фортепіано розширюються можливості професійної орієнтації.

На кафедрі отримали фортепіанну підготовку лауреати міжнародних конкурсів: Г. Кузіна, Г. Вовченко, М. Петрова (клас Л.П. Пруднікової), Д. Бачинський, В. Гаврик (клас З.С. Меднікової), В. Кияниця (клас Н.О. Лукашенко та О.П. Лисоконя), А. Фомін (клас Н.П. Магомедбекової).

За роки існування кафедри у складі педагогічного колективу працювали і нині працюють відомі українські композитори, члени Спілки композиторів України, творчий доробок яких набагато ширший від спрямованості роботи кафедри. З 1940-х років до 1970 року на кафедрі плідно працював автор численних творів педагогічного репертуару Ілля Якович Беркович (закінчив фортепіанний факультет Київської консерваторії, пройшов курс теорії композиції у Б.М. Лятошинського). Його музика для дітей знаходила місце у навчальних кафедральних програмах [9].

Михайло Йосипович Сильванський (на кафедрі у 1955–1985 рр.) закінчив фортепіанний факультет Московської консерваторії (клас Я.В. Флієра). Його композиторська спадщина донині служить вихованню молодих музикантів. Крім оригінальних творів, в педагогічній практиці знаходяться перекладені для двох фортепіано в 4 руки "Музичні моменти" С.В. Рахманінова, номери з балету "Мідний вершник" Р. Глієра та власних балетних творів, чотириручні переклади народних пісень. Численні фондові записи творів у виконанні Сильванського зберігаються у фондах Держтелерадіо, ним зроблено аудіозапис творів українських композиторів (К. Домінчена, Л. та Ж. Колодубів, І. Берковича) [15].

20 років на кафедрі (1959–1979) працювала вихованка фортепіанного факультету Одеської консерваторії, композитор Олена Олександрівна Барченкова. З її різножанрової творчості (фортепіанні сонати, концерти для фортепіано та для скрипки з оркестром, романси) до кафедральних програм увійшли переклади для фортепіано романсів С. Рахманінова, зроблені з художньою майстерністю та педагогічною довершеністю [7].

Певною мірою до композиторських доробок можна віднести "перекладацьку" діяльність Н.Г. Холодної, вихованки історико-теоретичного факультету Московської консерваторії. Вона прийшла на кафедру у 1960 році (працювала до 1986 р.), маючи, крім базової освіти, концертмейстерський досвід роботи у класах симфонічного диригування. Її численні переклади симфонічних партитур (увертюра до опери "Щорс" та музика до спектаклю "Ромео і Джульєтта" Б. Лятошинського, окремі номери опер М. Лисенка) зберігають оркестровий

колорит першоджерел та максимально пристосовані для гри на двох фортепіано і широко використовуються на практиці [18].

У теперішній час композиторський напрям представляють член Спілки композиторів України Ж.Ю. Колодуб (композиції навчалася під керівництвом Л.М. Колодуба) та І.І. Гусев (обидва вихованці фортепіанного факультету Київської консерваторії). Різноманітна творчість Ж. Колодуб приваблює широке коло виконавців. Серед нових творів композитора цикл з 4 п'єс для фортепіано, концерт для скрипки з оркестром, пісні на сл. З. Ружин, балет-феєрія "Диво" із співом (на вірші З. Ружин). Композиторські інтереси І.І. Гусева знаходяться в сфері імпровізації. Ілюстрацією його власної методики в цій галузі стала збірка "Джазові та естрадні п'єси українських композиторів для фортепіано" (у співавторстві, 2008), яка знаходить застосування в роботі кафедри.

Науково-методичне спрямування роботи кафедри постійно зазнавало якісних змін. З повоєнних років викладачами розроблялися доповнення до програм, здебільшого це було пов'язано з появою нового репертуару, відбувалася його демонстрація, складалися списки акомпанементів та ансамблів з анотаціями, рецензування цих робіт (Н.Г. Холодна, П.В. Батюшков, С.І. Легур, О.Б. Бояндіна, Ю.К. Федякіна, А.Г. Педченко, Л.Ю. Головка, В.М. Педерій, Ж.І. Аністратенко-Хурсіна, Н.О. Шевченко, В.Г. Колиженко, М.В. Мажуга, Т.В. Шаняєва). Доцент П.В. Батюшков, будучи у складі редколегії 10-томного видання творчості В.С. Косенка, підготував до друку фортепіанну творчість композитора.

Згодом цей напрям роботи сформувався як створення навчально-методичних посібників. Їх авторами є: Н.О. Маркевич (збірки "Юним піаністам", 1985–1988, у співавторстві), З.М. Йовенко ("Загальне фортепіано. Питання методики", 1989), К.І. Шамаєва ("Музична освіта в Україні у першій половині XIX ст.", 1992, 1996), В.О. Шерстюк ("Поліфонічні твори для фортепіано", 2000), Ю.П. Глущенко ("Мобільні та стабільні музичні структури", 2001), Л.І. Каравацька ("Вивчення хорових творів українських композиторів із супроводом фортепіано (малі форми)", 2007), Л.П. Пруднікова ("Фортепіанний ансамбль. Хрестоматія", 2007), О.В. Тюріна ("Вокальні твори П.І. Чайковського та старовинні романси в обробці М. Скорика для фортепіанного тріо", 2008), О.І. Пруднікова ("Фортепіанні дуети. Хрестоматія", 2009), Т.А. Омельченко ("Фортепіанний акомпанемент в інструментальних творах українських композиторів", 2010), І.В. Шестеренко ("Творчість В. Кирейка в курсі історії української музики", 2010), Н.О. Лукашенко ("Українська фортепіанна мініатюра", 2011), Л.М. Краснікова – Т.А. Омельченко ("Ансамблеві твори для фортепіано та дерев'яних духових інструментів. Поліфонія та крупна форма: з творів західноєвропейської музичної класики XVII–XIX ст.", 2012).

За участю викладачів кафедри відбувається щорічне видання науково-методичного збірника "Дослідження. Досвід. Спогади" (головний редактор-упорядник – В.О. Шерстюк). Тематика публікацій відбиває надзвичайно різноманітний спектр наукових інтересів авторів – Ю.П. Глущенко, І.І. Гусева, О.В. Лисенко, К.І. Шамаєвої, В.О. Шерстюка, Л.І. Каравацької, Н.О. Лукашенко, Н.П. Магомедбекової, Т.А. Омельченко, О.М. Солонецької, І.В. Шестеренко, Т.А. Юшко. Крім того, результати наукових досліджень викладачів кафедри

публікуються у фахових виданнях з питань мистецтвознавства, теорії та історії культури, педагогіки, численних наукових міжнародних, Всеукраїнських конференціях (Ю.П. Глущенко, І.І. Гусєв, Л.І. Каравацька, Н.О. Лукашенко, О.В. Лисенко, Ю.Г.Кашенко, З.С. Меднікова, Т.А. Омельченко, О.В. Осока, О.І. Пруднікова, М.В. Северинова, О.М. Солонецька, О.В. Тюріна, К.В. Фадєєва, К.І. Шамаєва, І.В. Шестеренко, Т.А. Юшко).

Поступово на кафедрі сформувався досить потужний науковий потенціал. Послідовно викладачі захищали дисертації на ступінь кандидата мистецтвознавства – З.М. Йовенко (1973), К.І. Шамаєва (1975), Т.І. Лобачева (1988), Ю.П. Глущенко (1990), О.В. Лисенко (1990), Т.А. Омельченко (2008), І.В. Шестеренко (2009), Н.О. Лукашенко (2011). Звання кандидата педагогічних наук отримала О.І. Пруднікова (2001). Лави кафедральних науковців поповнили кандидати мистецтвознавства К.В. Фадєєва (2002), М.Ю.Северинова (2003) та О.В. Осока (2011). Докторами мистецтвознавства стали К.І. Шамаєва (1992) та К.В. Фадєєва (2008). Науковці кафедри демонструють широкий спектр наукових інтересів – від різних сфер української музичної культури (історії, композиторської творчості, виконавства, освіти, професійних методик) до проблем новітніх технологій.

У 1980 році при Міністерстві культури УРСР на факультеті підвищення кваліфікації викладачів музичних училищ було відкрито відділ "Загальне фортепіано", методичне забезпечення якого здійснювалося інтелектуальним та професійним потенціалом педагогів кафедри.

На початку 1980 х років З.М. Йовенко, як завідувач кафедри, запропонувала (та остаточно закінчила процес створення) створити методичні секції у відповідності до фахової спеціалізації студентів. Роботу секцій у різні роки очолювали Є.В. Богородський, І.І. Гусєв, З.М. Йовенко, Т.І. Лобачова, М.В. Мажуга, Л.П. Пруднікова, О.В. Лисенко, Т.О. Рощина, К.І. Шамаєва, Т.В. Шаняєва. Тогочасна науково-методична робота колективу викладачів була сфокусована на проблемах специфіки методики загального фортепіано. Відбувалося оновлення та видання нових програм, методичних посібників тощо.

Зараз на кафедрі функціонують сім секцій, її керівники проводять значну організаційну і творчу роботу – зав. каф. Н.П. Магомедбекова (диригентсько-симфонічна, музично-режисерська), Л.М. Краснікова (оркестрова духова), Н.О. Лукашенко (диригентсько-хорова), С.П. Ляшенко (оркестрова струнна), З.С. Меднікова (музикознавча та композиторська), О.І. Пруднікова (оркестрова народна), О.В. Тюріна (вокальна), К.В. Фадєєва (іноземні студенти).

В усі часи педагоги кафедри не полишили виконавства, беручи активну участь у загальноузівській та кафедральній творчій та музично-пропагандистській роботі. У 1950–1970 ті роки регулярними були концерти у приміщенні консерваторії та музичних школах міста за участю переважної більшості педагогів кафедри. З сольними програмами в різних залах Києва виступав Є.В. Богородський (найчастіше він виконував сонати Бетховена). Значний масив фортепіанної музики, зокрема, українських авторів, піаніст записав на радіо [10]. Постійним невтомним інтерпретатором усієї фортепіанної творчості В.С. Косенка був П.В. Батюшков (майже щотижня він грав у меморіальній квартирі композитора)

[8]. З сольним виконанням та у фортепіанних дуетах виступали Ю.І. Толпін, Ю.К. Федякіна, Ж.І. Аністратенко, Н.О. Шевченко, Л.Ю. Головка, Т.В. Шаняєва, М.В. Мажуга, В.Г. Колиженко, К.І. Шамаєва.

Різнобічний репертуар презентувала Ю.К. Федякіна. В її програмах – твори великої форми – Другий концерт С. Рахманінова, Третя соната В. Косенка, Соната-фантазія О. Скрябіна, 32 варіації Л. ван Бетховена та прелюдії К. Дебюссі, п'єси М. Равеля, С. Прокоф'єва, Ф. Шуберта, радянських композиторів [17]. До "монументальних" форм тяжіла і В.Г. Колиженко. В її репертуарі були Перший концерт П. Чайковського та Перший концерт С. Рахманінова, "Рапсодія в стилі блюз" Дж. Гершвіна, Соната Л. Ревуцького [13].

Найбільш активною у колективному прояві виконавська діяльність кафедри була у 80 ті роки (багато у чому завдяки організаторським діям С.М. Шабалтіної). Тоді відбувалися збірні та тематичні концерти, як то: "Бах. Гендель. Скарлатті" (у ювілейний 1985 рік), "Вітчизняна соната" (Бортнянський. Березовський. Лизогуб. Хандошкін), "До 80-річчя Д. Шостаковича" (1986). Вперше у консерваторії кафедра провела три концерти з тематикою "Борис Лятошинський та його школа" (один у Великому та два у Малому залі). Постійними учасниками концертів були З.С. Меднікова, Н.П. Магомедбекова, С.М. Шабалтіна, Н.О. Маркевич, Ю.П. Глущенко, участь приймали О.В. Зайцева-Лисенко, П.В. Батюшков, Т.І. Лобачова, дует К.І. Шамаєва – Л.Ю. Головка, Т.В. Степанова. Великий інтерес консерваторської аудиторії викликав концерт з творів композиторів, що загинули у Великій вітчизняній війні. До всіх концертів залучалися колеги – інструменталісти та вокалісти. Збірні концерти з широким різножанровим репертуаром за участю майже всього кафедрального колективу виносилися в зали музичних шкіл, будинки учених та учителів.

Активним учасником концертного життя 1980–1990-х років була З.С. Меднікова. Піаністка з великим виконавським досвідом (виступи соло і з оркестром, відзнаки на конкурсах), отриманим під час навчання в Московській консерваторії та виконавській аспірантурі при МДК (клас професора Я.В. Флієра) й під час роботи в вищих навчальних закладах (Киргизстан, Свердловськ, Харків), радувала слухачів глибиною розкриття вокальних циклів Д. Шостаковича, Г. Свіридова, С. Рахманінова, Ю. Іщенка, Д. Кабалевського (солісти Національної опери Т. Коваль і В. Манолов).

Нині виконавський напрям представлений на кафедрі надзвичайно потужно. Протягом багатьох років на провідних сценах України та зарубіжжя в різних складах ансамблів (дуети, тріо, квінтети) з народними артистами України скрипалем А. Баженовим і віолончелістом І. Кучером, струнним квартетом ім. М. Лисенка виступає заслужений діяч мистецтв України, Н. Магомедбекова. У репертуарі митців презентується світова та вітчизняна музика. Музиканти виконують усю новітню українську ансамблеву творчість. Серед їхньої гастрольної географії – Данія, Туреччина, США, Канада, Німеччина. За роки творчої діяльності музикантами зроблено 25 записів у фондах Національної радіокомпанії України, записи на компакт-диски.

Творчими партнерами народної артистки України С.П. Глух протягом багатьох років були славетні співаки Є. Мирошниченко, А. Кочерга, Г. Ципола,

В. Буймістер, диригенти С. Турчак, Ю Ніконенко, Ф. Глущенко, В. Кожухар, інструменталісти Б. Которович, О. Кудряшов та А. Винокур. За роки творчої біографії відбулися численні гастролі у близькому та далекому зарубіжжі, декади українського мистецтва у 30 країнах світу (Іспанії, Франції, Бразилії, США, Єгипті). Записи у виконанні С. Глух зберігаються у фондах Національної радіокомпанії України, видані компакт-диски.

Заслужений працівник культури України І. Гусев у своєму творчому доробку має численні концерти з Народними артистами України К. Огнєвим, Л. Забілястою, В. Кочур, М. Шопшею, Ф. Мустафаєвим, В. Бокочем. З читцем, народним артистом України І. Шведовим записано дві платівки фірми "Мелодія" (1977) з творами у сольному та імпровізаційному викладі. Зроблено близько 200 фондових записів у Національній радіокомпанії України.

У творчій біографії І. Шестеренко, неодноразового лауреата українських (1983, 1991, 1994, 1995) та Міжнародного (2011) конкурсів, визначальною стала двадцятирічна співпраця з народними артистами України В. Степовою та О. Василенком. Понад 600 концертів зіграла вона на провідних сценах України та за її межами – Франція, Швейцарія, Австрія, розділяючи успіх зі співаками (М. Дідиком, І. Даць, Т. Повалій, Ф. Мустафаєвим, О. Басистюк, Д. Гнатюком, Г. Гаркушею, В. Антонюк, Л. Давимукою, В. Семеновою), солістами-інструменталістами: саксофоністом Дейлом Андервудом, кларнетистом Ернстом Вольфом, скрипалями М. Которович та С. Топоренко, виконавцями на академічних народних інструментах народною артисткою України Г. Агратіною та заслуженим артистом України Ю. Алексиком. У виконавському арсеналі піаністки – значний сольний, камерний та концертмейстерський репертуар.

Ю.П. Глущенко в 1969 та 1970 рр. був переможцем на Всесоюзному конкурсі виконавців та регіональному конкурсі. Зараз він відомий як популяризатор сучасних творів українських та зарубіжних композиторів. На сценах України та зарубіжжя в ансамблях різного складу концертує Л.І. Каравацька: в її активі – відзнаки лауреата та дипломанта на конкурсах в Італії (2002) та Туреччині (2008). Т.Ю. Юшко отримала нагороди на конкурсах в Україні (1990) та Франції (1992). Концерти дуету Т. Юшко – Н. Сіваченко (скрипка) відбуваються в Україні та за кордоном.

Концертну діяльність як солістка та ансамблістка веде Т.А. Омельченко. В її репертуарі – монографічні програми з творів Л. Бетховена, Й. Брамса, Ф. Шопена, Р. Шумана, О. Скрибіна, С. Рахманінова, М. Равеля, виступи в ансамблях (співачка І. Даценко та віолончелістка Г. Нужа), записи у фонді Національної радіокомпанії.

У наш час у концертних залах Консерваторії та за її межами постійно виходять на сцену викладачі кафедри Н.П. Магомедбекова, Т.А. Омельченко, І.В. Шестеренко, І.І. Гусев, Ю.П. Глущенко, Т.Ю. Юшко, Л.І. Каравацька, С.П. Глух. У тематичному та жанровому плані їх репертуар не обмежений.

У рік столітнього ювілею Національної музичної академії України (Київської консерваторії) на кафедрі працюють:

професори – народна артистка України С.П. Глух, кандидат мистецтвознавства З.М. Йовенко, народна артистка України, член-кореспондент АМУ Ж.Ю. Колодуб, заслужений діяч мистецтв України Н.П. Магомедбекова, доктор

мистецтвознавства К.І. Шамаєва, заслужений діяч мистецтв України В.О. Шерстюк (сумісник); професори кафедри – кандидат мистецтвознавства Ю.П. Глущенко, заслужений працівник культури І.І. Гусев, кандидат мистецтвознавства О.В. Лисенко, заслужений артист України О.П. Лисоконь (сумісник), Л.П. Пруднікова; доценти – кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України С.М. Волков (сумісник), Н.О. Маркевич, кандидат педагогічних наук О.І. Пруднікова, кандидат мистецтвознавства Т.А. Омельченко, заслужена артистка України О.О. Опанасенко (сумісник), кандидат мистецтвознавства М.Ю. Северинова, кандидат мистецтвознавства І.В. Шестеренко, доктор мистецтвознавства К.В. Фадєєва, Т.Ю. Юшко; доценти кафедри – Л.І. Каравацька, Л.М. Краснікова, кандидат мистецтвознавства Н.О. Лукашенко, С.П. Ляшенко, З.С. Меднікова, І.І. Німченко (сумісник), А.А. Смаричевська, О.В. Тюріна; старші викладачі – В.М. Корольова, заслужена артистка України Т.В. Корольова (сумісник), Ю.Г. Кащенко, кандидат мистецтвознавства О.В. Осока, О.М. Солонецька.

Зусилля всього колективу кафедри спрямовані на постійне удосконалення навчального процесу, на виховання всебічно розвинених музикантів-професіоналів.

Література

1. Відповідь дирекції Київського відділення ІРМО – ЦДАМЛМ України. – Ф. 646. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 4. зв.
2. Звіт про академічні перевірки. 1921. – Державний архів міста Києва (ДАМК). – Ф. Р-810. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 21-24.
3. Звіт про роботу Київської консерваторії. – Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВОВ) України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1551.
4. Лист голови дирекції ІРМТ Олени Альтенбурзької до дирекції Київського відділення ІРМТ від 8 травня 1914 року. – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ) України. – Ф. 646. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 2. зв.
5. Матеріали про клас народних інструментів Київської консерваторії. – ДАМК. – Ф. Р-810. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 19.
6. Накази по основній діяльності й особовому складу Київської консерваторії за 1946 рік. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 21, 60.
7. Особова справа О.О. Барченкової. – Архів НМАУ – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 357.
8. Особова справа П.В. Батюшкова. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 549.
9. Особова справа І.Я. Берковича. – ДАМК. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 178.
10. Особова справа Є.В. Богородського. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 465.
11. Особова справа Н.В. Дереновської. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 426.
12. Особова справа Л.Б. Добровольської. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 1614.
13. Особова справа В.Л. Колиженко. – Архів НМАУ – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 1334.
14. Особова справа Н.М. Огієвської. – ДАМК. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 100.
15. Особова справа М.Й. Сильванського. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 389.
16. Особова справа Ю.І. Толпіна. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 14.
17. Особова справа Ю.К. Федякіної. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 1419.
18. Особова справа Н.Г. Холодної. – Архів НМАУ. – Ф. Р-810. – Оп. 2. – Спр. 391.
19. Переписка Київського відділення ІРМО з дирекцією ІРМО. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 646. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 3.
20. Пояснювальна записка про систему та методи викладання, що вводяться в консерваторії з пропозиції комісії з реорганізації. – ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1551. – Арк. 1 зв.

21. Розклад іспитів 1917 навчального року – Архів кабінету історії музики НМАУ імені П. І. Чайковського.
22. Список викладачів Інституту імені М. В. Лисенка за 1925–26 рр. – ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 299. – Арк. 57–61.
23. Список викладачів Київської консерваторії. 1921. – ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 377.